

بسم الله الرحمن الرحيم

۱۰۷۱

۱۰۷۲

۹۳/۲۵۱

بیت نرس

مباحث معرفت‌شناختی در فلسفه اسلامی

www.ketab.ir

دکتر یار علی کرد فیروزجائی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بهار ۱۳۹۳

کرد فیروز جائی، یار علی، ۱۳۴۸ -

مباحث معرفت‌شناختی در فلسفه اسلامی / یار علی کرد فیروز جائی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۳.

هشت، ۲۸۰ ص. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۲۷۱: فلسفه و کلام؛ ۱۳)

ISBN: 978-600-298-036-6

بها: ۷۸۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۶۳] - ۲۷۰؛ همچنین به صورت زیر نویس.

نمایه.

۱. شناخت (فلسفه اسلامی). الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

۱۸۹/۱

BP ۲۲۹/۲ / ک ۴م ۱۳۹۳

۳۴۳۳۰۵۵

شماره کتابشناسی ملی

مباحث معرفت‌شناختی در فلسفه اسلامی

مؤلف: دکتر یار علی کرد فیروز جائی (دانشیار گروه فلسفه دانشگاه باقرالعلوم ع)

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسکری

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: کاما

چاپ اول: بهار ۱۳۹۳

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - جعفری

قیمت: ۷۸۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)، شماره: ۳۲۸۰۳۰۹۰.

ص. پ. ۲۷۱۸۵۳۱۵۱ • تهران: خ‌انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اسکو، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰ و ۶۶۹۷۸۹۲۰

Website: www.rihu.ac.ir

Email: info@rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت و آسایش بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی و واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است. پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی، بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی (ره) بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

کتاب حاضر به عنوان منبع درسی و کمک درسی برای دانشجویان با گرایش‌های گوناگون فلسفه در مقطع کارشناسی ارشد و دکترا و نیز دیگر علاقه‌مندان به پژوهش‌های فلسفی تدوین شده است. امید است سایر دانشجویان، طلاب و علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از مؤلف محترم جناب آقای دکتر یارعلی کرد فیروزجانی و نیز از ناظر محترم طرح جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمد حسین‌زاده یزدی سپاسگزاری نماید.

www.ketab.ir

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل اول: ماهیت معرفت‌شناسی
۱۰	تاریخچه معرفت‌شناسی
۱۱	الف) تاریخچه معرفت‌شناسی در فلسفه غرب
۱۱	یونان باستان
۱۶	قرون وسطا
۱۷	رنسانس
۱۷	فلسفه جدید غرب
۲۲	پدیدارشناسی هوسرل
۲۳	معرفت‌شناسی معاصر
۲۴	ب) تاریخچه معرفت‌شناسی در فلسفه اسلامی
۲۶	معرفت‌شناسی در دوره قدیم فلسفه اسلامی
۲۶	کندی
۲۶	فارابی
۲۷	ابن سینا
۲۷	غزالی
۲۸	فخر رازی
۲۸	سهروردی
۲۹	خواجه نصیرالدین طوسی
۳۰	ملاصدرا
۳۰	معرفت‌شناسی در فلسفه اسلامی معاصر
۳۳	نتیجه‌گیری
۳۵	فصل دوم: چیستی معرفت و اقسام آن
۳۵	حقیقت معرفت

۳۶	.....	معرفت حضوری و معرفت حصولی
۳۸	.....	معرفت تصویری و معرفت تصدیقی
۴۰	.....	معرفت بدیهی و معرفت نظری
۴۱	.....	معرفت طبیعی و معرفت فوق طبیعی
۴۳	.....	ادراکات حقیقی و ادراکات اعتباری
۴۴	.....	نتیجه گیری
۴۵	.....	فصل سوم: امکان معرفت
۴۷	.....	شک فراگیر یا شبهه در بدیهیات
۴۸	.....	۱. ابن سینا
۵۵	.....	۲. غزالی
۵۷	.....	۳. سهروردی
۵۸	.....	۴. فخر رازی
۶۶	.....	۵. ملاصدرا
۶۶	.....	۶. علامه طباطبائی
۶۷	.....	۷. شهید مطهری
۶۸	.....	۸. مصباح یزدی
۷۰	.....	نتیجه گیری
۷۳	.....	فصل چهارم: منابع معرفت
۷۳	.....	مقدمه
۷۳	.....	سابقه تاریخی
۷۴	.....	قوای مُدرِکِه انسان
۷۴	.....	۱. حس
۸۲	.....	۲. عقل
۸۶	.....	۳. وحی و الهام
۸۷	.....	۴. کشف و شهود (علم حضوری)
۸۹	.....	۵. گواهی یا نقل
۹۱	.....	نتیجه گیری
۹۳	.....	فصل پنجم: معرفت حضوری و اقسام و احکام آن
۹۵	.....	معرفت حضوری در فلسفه ابن سینا
۹۹	.....	معرفت حضوری در فلسفه اشراقی سهروردی
۱۰۰	.....	معرفت حضوری در حکمت متعالیه
۱۰۲	.....	ملاک علم حضوری
۱۰۶	.....	قلمرو و مصادیق علم حضوری
۱۰۷	.....	۱. خودآگاهی
۱۱۴	.....	۲. آگاهی از مفاهیم و صورت های ذهنی

۱۱۵	۳. احوال و افعال نفسانی
۱۱۶	۴. قوای ادراکی و تحریکی
۱۱۸	۵. علم به مبصرات
۱۱۸	۶. کشف و شهود عرفا
۱۱۹	احکام و ویژگی‌های علم حضوری
۱۲۰	۱. خطاناپذیری علم حضوری
۱۲۲	۲. انعکاس علم حضوری در ذهن
۱۲۴	۳. مراتب علم حضوری
۱۲۶	۴. شخصی بودن و انتقال‌ناپذیری به غیر
۱۲۸	بررسی شبهات علم حضوری
۱۲۹	۱. علوم حضوری خطا
۱۳۵	۲. غفلت از یافته‌های حضوری
۱۳۷	۳. اختلاف عرفا در کشف و شهود
۱۳۸	۴. شخصی بودن علم حضوری و ناکارآمدی آن در معارف بشری
۱۴۰	۵. صدق‌ناپذیری علم حضوری
۱۴۲	نتیجه‌گیری
۱۴۳	فصل ششم: معرفت حصولی تصور
۱۴۳	معرفت حصولی
۱۴۶	معلوم بالذات و معلوم بالعرض
۱۴۷	انطباق صورت ذهنی با معلوم خارجی
۱۵۰	صورت‌های ذهنی و عینیت معرفت
۱۵۲	تقسیم علم حصولی به تصور و تصدیق
۱۵۳	تصور
۱۵۴	تقسیم تصور به جزئی و کلی
۱۵۵	حکایت و مطابقت در تصورات
۱۵۸	اقسام تصورات جزئی
۱۵۸	ابتناء ادراک حسی بر علم حضوری
۱۶۴	واقع‌نمایی ادراکات جزئی
۱۶۸	وجود تصورات کلی و نفی اسم‌گرایی (نومینالیسم)
۱۷۱	محکی تصورات کلی
۱۷۵	اقسام مفاهیم کلی (ماهوی، فلسفی و منطقی)
۱۷۷	اهمیت پژوهش درباره مفاهیم کلی به‌ویژه معقولات ثانی فلسفی
۱۷۹	مفاهیم حقیقی و اعتباری (ماهوی و غیر ماهوی) در نظریه علامه طباطبایی
۱۸۱	معقولات اولی (مفاهیم ماهوی)
۱۸۳	معقولات ثانیة منطقی

۱۸۶	.....	معقولات ثانیة فلسفی
۱۹۲	.....	چگونگی حصول مفاهیم کلی
۱۹۳	.....	چگونگی حصول معقولات اولی
۱۹۶	.....	چگونگی حصول معقولات ثانیة منطقی
۱۹۷	.....	چگونگی حصول معقولات ثانیة فلسفی در ذهن
۲۰۴	.....	اصالت حس یا عقل
۲۱۱	.....	تقسیم تصور به بدیهی و نظری
۲۱۲	.....	وجود تصورهای بدیهی و تصورهای نظری
۲۱۳	.....	معیار بداهت تصورات بدیهی
۲۱۵	.....	تفکر در قلمرو تصور
۲۱۶	.....	تعریف و اقسام آن
۲۱۸	.....	نتیجه گیری
۲۲۱	.....	فصل هفتم: معرفت حصولی تصدیقی
۲۲۱	.....	تصدیق
۲۲۴	.....	قضیه
۲۲۶	.....	صدق
۲۲۷	.....	حقیقت صدق
۲۲۷	.....	نظریات صدق
۲۳۰	.....	پارادوکس دروغگو
۲۳۲	.....	نفس الامر و واقع
۲۳۶	.....	تقسیم تصدیق به بدیهی و نظری
۲۳۶	.....	الف) ادعای بداهت وجود تصدیقات بدیهی و تکیه بر علم حسری
۲۳۷	.....	ب) استدلال بر وجود بدیهیات
۲۴۲	.....	اقسام قضایا
۲۴۳	.....	اقسام بدیهیات
۲۴۵	.....	راز صدق بدیهیات (ارزش بدیهیات تصدیقی)
۲۵۵	.....	ارزش تصدیقات نظری
۲۵۶	.....	اصالت عقل یا حس در معرفت تصدیقی
۲۶۲	.....	نتیجه گیری
۲۶۳	.....	منابع و مأخذ
۲۷۱	.....	نمایه ها
۲۷۱	.....	نمایه اعلام
۲۷۵	.....	نمایه اصطلاحات

مقدمه

میراث فلسفی برجای مانده از فیلسوفان مسلمان از آغاز تاکنون، بسیار غنی و گرانبهاست. این میراث موضوعات و حوزه‌های متنوعی را دربر می‌گیرد و مشتمل بر منطق، مابعدالطبیعه، الهیات، ریاضیات، طبیعیات، علم النفس، اخلاق و سیاست است. فیلسوفان مسلمان در این حوزه‌ها قلم رسانده و آثار ارزشمندی از خود بر جای گذاشتند. یکی از موضوعات فلسفی که در چندین آخرین توجه بسیاری از فیلسوفان غربی را جلب کرده و در قالب شاخه‌ای از فلسفه و رشته علمی ظاهر شده است، معرفت‌شناسی است. گرچه فیلسوفان قدیم مغرب‌زمین نیز به صورت پراکنده‌ای در این زمینه مطرح کرده‌اند، اما از قرن هفدهم به این سو، این شاخه از فلسفه در کانون توجه فیلسوفان قرار گرفته و تحقیقات دامنه‌داری درباره آن انجام یافته است. اما در فلسفه اسلامی از ابتدای تا نیم قرن قبل، مبحث مستقلی با نام معرفت‌شناسی وجود نداشته است و فیلسوفی را سراغ نداریم که به معرفت‌شناسی به عنوان شاخه‌ای از فلسفه پرداخته باشد. گرچه در فلسفه اسلامی سرفصل مستقلی به معرفت‌شناسی اختصاص نیافته، اما جستجو در آثار گوناگون منطقی و فلسفی نشان می‌دهد که فیلسوفان مسلمان به صورت پراکنده به این مباحث پرداخته و دیدگاه‌های خود را درباره مسائل معرفت‌شناختی ابراز کرده‌اند. این پژوهش به منظور نشان دادن این آرا و دیدگاه‌ها سامان یافته است. در این پژوهش ابتدا می‌کوشیم پس از تعریف معرفت‌شناسی، با مرور اجمالی تاریخ معرفت‌شناسی در فلسفه غرب با مهم‌ترین مباحث و مسائل معرفت‌شناسی در خاستگاه اولیه آن آشنا شویم و به دنبال آن تاریخچه‌ای از طرح مباحث معرفت‌شناختی را در فلسفه اسلامی و نیز مواضع طرح این مباحث را در فلسفه اسلامی مرور خواهیم کرد (فصل اول).

پس از آشنایی با معرفت‌شناسی و تاریخچه آن، سراغ معرفت خواهیم رفت. از آنجا که معنای عام معرفت معنایی بدیهی و بی‌نیاز از تعریف و بررسی بیشتر است، می‌کوشیم با اشاره به تقسیم‌های گوناگون معرفت و معرفی اقسام آن، زمینه را برای طرح مباحث بعدی فراهم آوریم (فصل دوم).

به دنبال بررسی معرفت و اقسام آن، به این سؤال خواهیم پرداخت که: آیا معرفت ممکن است و اصلاً می‌توان چیزی را شناخت؟ گرچه طرح این سؤال و اقدام به پاسخ آن متوقف بر ممکن دانستن معرفت است، در عین حال کوشش خواهیم کرد با بررسی سخنان منکران معرفت و شکاکان، مغالطه‌های آنها را نشان دهیم و پرده از امکان معرفت برداریم (فصل سوم).

پس از آنکه نشان دادیم معرفت ممکن است، خواهیم کوشید راه‌های مختلف معرفت و منابع آن را از دیدگاه فیلسوفان مسلمان بررسی کنیم. در این زمینه از حس، خیال، عقل، کشف و شهود و نقل و گراهِ سخن به میان خواهیم آورد و آرای فیلسوفان مسلمان را درباره آنها برخواهیم رسید (فصل چهارم).

به دنبال بررسی راه‌های معرفت، معرفی را بررسی خواهیم کرد که از طریق شهود حاصل می‌شود، یعنی درباره علم حضوری و اوصاف و احکام آن سخن خواهیم گفت (فصل پنجم).

پس از آشنایی با معرفت حضوری و بررسی احکام آن، هنگام بررسی معرفت حصولی فرامی‌رسد. ابتدا درباره معرفت حصولی تصویری، تعریف تصور و اقسام آن سخن خواهیم گفت. در این قسمت درباره اقسام سه‌گانه معقولات، یعنی معقولات اولی، معقولات ثانوی فلسفی و معقولات ثانوی منطقی و احکام آنها و نیز تفکر در مبحث تصورات و تعریف نیز بحث خواهیم کرد (فصل ششم).

و سرانجام به معرفت تصدیقی می‌رسیم و درباره اقسام آن، بدیهیات، ارزش و واقع‌نمایی آنها و اصالت حس یا عقل در این زمینه سخن خواهیم گفت (فصل هفتم).

در پایان پس از اظهار عجز از شکرگزاری خداوند متعال به جهت توفیقی که نصیب فرمود تا این خدمت ناچیز را به انجام رسانم، لازم است قدردان تلاش‌های کسانی باشم که در به سرانجام رسیدن این تحقیق نقش داشتند. از استاد حجت‌الاسلام والمسلمین محمد حسین‌زاده یزدی برای تذکرات و راهنمایی‌های ارزنده‌شان سپاسگزارم. از جناب آقای

دکتر فتحعلی‌خانی، مدیر محترم گروه فلسفه و کلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر علی شیروانی و دکتر حسینعلی شیدانشید، مدیران سابق گروه فلسفه و کلام که با بردباری خود مرا در انجام این تحقیق یاری کردند، و از مسئولان پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و بالاخره از دست‌اندرکاران انتشارات آن مرکز برای نشر این اثر سپاسگزارم.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

قم - فیروزجانی